

socializing space is determined. The analysis of socialization of adolescents in the sphere of social and educational activity is carried out. The peculiarities of formation of social and positive qualities of the personality are revealed. The factors of the socializing influence of the social educational environment on the personality of the teenager are described. The socialization is defined as a two-way process that includes the personality of the adolescent in the system of social relations and helps to independently recreate the teenager's personality in the system of social relations.

Key words: social upbringing, socialization, conditions of socialization, factors of socialization, mechanisms of socialization, educational environment of the club at the place of residence, factors of socializing influence.

УДК 371.64/.69

Мельничук В. О.

КОМЕРЦІЙНА СЕКСУАЛЬНА ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто поняття комерційної сексуальної експлуатації дітей. Охарактеризовано основні і взаємозалежні між собою форми комерційної сексуальної експлуатації дітей, серед яких дитяча проституція, дитяча порнографія, торгівля дітьми, дитячий секс-туризм, ранній шлюб. Обґрунтовано фактори, що призводять до комерційної сексуальної експлуатації. Запропоновано напрями роботи щодо запобігання та профілактики комерційної сексуальної експлуатації дітей. Розглянуто проблему сексуальної освіти та статевого виховання учнівської молоді у закладах освіти Данії, Швеції, Великої Британії, США, Канади, Німеччини, Франції, Норвегії, Нідерландів. Визначено рівні та форми профілактики явища комерційної сексуальної експлуатації дітей серед дітей та молоді в закладах освіти та закладах соціального спрямування.

Ключові слова: комерційна сексуальна експлуатація дітей (КСЕД), дитина, форми експлуатації, порушення прав дитини, сексуальне рабство, сексуальне насильство, дитяча порнографія, дитячий секс-туризм, торгівля дітьми, ранній шлюб, профілактика, рівні профілактики, сексуальна освіта, гендерна ідентичність, сексуальне здоров'я.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей (далі – КСЕД) – це одна з найсерйозніших проблем на сучасному етапі розвитку суспільства. Вона актуальна не тільки для країн, що розвиваються, але для США, розвинених країн Західної Європи. За оцінками ЮНІСЕФ, число дітей, яких змушують займатися проституцією, становить: у Таїланді – 200 тис., на Філіппінах – понад 650 тис., в Індії – 400 тис. З 2 мільйонів повій у США від 300 тис. до 600 тис. (за оцінками експертів) становлять неповнолітні. Болючим питанням для багатьох країн є також дитяча порнографія. Європейськими центрами виробництва дитячої порнографії вважаються Данія, Голландія, Швейцарія, Німеччина, Швеція, де

видається більше 200 журналів, що містять дитячу порнографію [8]. Згідно з даними ООН, щороку з метою експлуатації в сексуальній індустрії переміщується чверть мільйона людей, з них істотну частину становлять діти [9]. Міжнародна мережа ЕКПАТ наводить дані про те, що близько 1 мільйона дітей в усьому світі залучені у сексуальний туризм [7].

Не оминула проблема КСЕД і Україну. За даними соціологічного дослідження, проведеного аналітичним центром «Соціоконсалтинг» у 2015 році, у сферу комерційного сексу в нашій країні дівчатка залучаються вже з 11-12 років; офіційно зареєстрованими є 612 випадків торгівлі дітьми, за якими відкрито кримінальні справи. Кожного дня працівниками відділів по боротьбі з кіберзлочинністю вилучаються тисячі порнографічних матеріалів за участю дітей [3].

Різні аспекти дослідження явища КСЕД порушувалися як науковцями, так і соціальними працівниками міжнародних та вітчизняних недержавних організацій, зокрема: О. Балакіревою, І. Беленько, Т. Бондар, В. Вирясовою, О. Гоноченко, А. Дяченко, П. Панченко, Г. Пачулія, С. Рахімовим, О. Саковичем, М. Семикіною, Ю. Смирновим, А. Тельником, С. Шлик та ін.). Питання правового захисту дітей, що стали жертвами комерційної сексуальної експлуатації, досліджували М. Буряк, А. Вознюк, І. Долянська, М. Ковальова, К. Левченко, Ю. Нагачевська, Н. Плахотнюк, Ю. Смирнов та ін. Частина науковців виступає за жорсткіший контроль у сфері КСЕД, інші – наголошують на важливості профілактичної та роз'яснювальної роботи серед дітей та молоді.

Метою статті є теоретико-методичний аналіз проблеми комерційної сексуальної експлуатації дітей та шляхів її запобігання.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей є однією з форм насильства над дитиною. Згідно з визначенням, прийнятим Всесвітнім Конгресом проти комерційної сексуальної експлуатації дітей (Стокгольм, 1996 р.), КСЕД розуміється як «серйозне порушення прав дитини, при якому вона розглядається як предмет сексу та торгівлі і включає в себе сексуальне насильство над дитиною або експлуатацію дитини дорослою людиною, а також оплату грошовими коштами або «натурою» третій особі/особам» [2, с. 414]. Отже, КСЕД трактується як форма примусу й насильства над дітьми, що прирівнюється до примусової праці та сучасної форми рабства.

На сьогодні існує кілька основних і взаємозалежних між собою форм комерційної сексуальної експлуатації дітей.

Так, дитячою проституцією вважається комерційна угода, у результаті якої хтось одержує прибуток від використання дитини з сексуальною метою. Діти також можуть бути залучені у проституцію, коли вони займаються сексом в обмін на задоволення своїх основних потреб (їжі, притулку або безпеки) або в обмін на послуги (наприклад, гарні оцінки в школі або додаткові гроші на дрібні витрати).

«Дитяча порнографія – це будь-яке зображення дитини, що здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини головним чином з сексуальною метою. За допомогою дитячої порнографії діти експлуатуються безліччю способів» [4, с. 47].

«Торгівля дітьми – це здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачі, приховування або утримання дітей шляхом погрози, застосування різних форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або користі, для одержання згоди дитини, яку контролює інша особа. Діти можуть бути продані кілька разів з різною метою – вони є предметом продажу в бізнесі, що приносить мільярди доларів і дозволяє залишатися безкарними. Дітей продають для сексуальної експлуатації, примусової роботи, трансплантації органів і нелегального всиновлення» [4, с. 48].

Дитячий секс-туризм – це комерційна сексуальна експлуатація дітей людьми, що приїжджають із однієї місцевості в іншу і там вступають у сексуальні зносини з дітьми. Часто вони подорожують з багатшої країни в біднішу; дитячі секс-туристи можуть також бути мандрівниками в межах своїх країн або регіонів. Секс-туризм процвітає за рахунок сексуальної та економічної нерівності і сприяє іншим формам комерційної сексуальної експлуатації дітей, таким, як торгівля дітьми з метою сексуальної експлуатації.

Ранній шлюб – це шлюб за участю дітей і підлітків, молодших 18 років. Такий шлюб може розглядатися як вид комерційної сексуальної експлуатації, коли дитину утримують і використовують з сексуальною метою в обмін на речі або оплату грошми або натурою. «Типовими є випадки, коли батьки або члени родини віддають дитину для укладання шлюбу, щоб одержати яку-небудь користь або можливість утримувати свою родину. Ранні шлюби ставлять під загрозу права дитини, зокрема, право на освіту, здоровий розвиток і свободу слова» [4, с. 48].

Сьогодні існує складна система факторів, що робить дітей вразливими і формує умови, які дозволяють їм стати жертвами комерційної сексуальної експлуатації. Так, російський дослідник В. Григор'єв визначає наступні фактори [1, с. 16-18]:

- громадську думку: соціальні елементи, які прямо або побічно сприяють і/або заохочують КСЕД, містять поняття про дитинство, дитячу сексуальність, дитячий розвиток, приватний і суспільний простір відносно сексуальної поведінки, розподіл влади та сексуальних ролей між чоловічою і жіночою статтю, сексуальною мораллю;

- традиції та звичаї: існують традиції і звичаї, що роблять дітей уразливими перед сексуальною експлуатацією. У деяких країнах комерційна сексуальна експлуатація дітей замаскована як релігійна практика;

- дискримінація або етнічна належність: етнічні меншини часто стають уразливими перед експлуататорами, які користуються їх неофіційним статусом або приниженням. У такий спосіб вони стикаються з ризиком стати жертвами торгівлі людьми або сексуальної експлуатації;

- безвідповідальна сексуальна поведінка та міфи: сьогодні існують багато міфів, що стосуються сексуальних відносин з незайманими дівчатами або дітьми;

- бідність створює умови, які підвищують уразливість дитини перед сексуальною експлуатацією і обмежують можливості родини створити безпечне середовище для росту та розвитку дитини;

- домашнє насильство над дітьми і відсутність турботи. Сексуальне і фізичне насильство, відсутність турботи з боку батьків, родини або членів рідної громади, роблять дітей уразливими перед сексуальною експлуатацією у зв'язку з відсутністю захисту з боку турботливих дорослих;

- надзвичайні ситуації, стихійні лиха, військові конфлікти призводять до того, що дітей часто розлучають з батьками й опікунами. Вони залишаються одні, і є особливо уразливими і чутливими ризику сексуального насильства та експлуатації;

- життя і праця на вулиці: опинившись на вулиці, у незнайомих умовах, без турботи й захисту батьків або інших дорослих, діти стають особливо вразливі та можуть бути залучені в проституцію з метою виживання;

- ВІЛ/СНІД: велика кількість дітей у віці до 15 років є ВІЛ-інфікованими і ще більше дітей стали сиротами в результаті смерті батьків від СНІДу. Залишившись без захисту дорослих і змушені піклуватися про інших членів родини, такі діти стають уразливими перед сексуальною експлуатацією, а займаючись проституцією, вони становлять винятково уразливу групу до зараження ВІЛ/СНІДом;

- споживацтво: у багатьох країнах, що розвиваються, у проституцію втягуються не лише молоді люди, що є представниками андеграудних соціальних прошарків у спробі вийти з бідності, але й молодь із середнього соціального класу, яка бажає мати більше грошей на власні витрати. Під тиском з боку однолітків через бажання «бути прийнятим», або внаслідок високої престижності, діти починають надавати сексуальні послуги за гроші або в обмін на інші предмети, що визначають престижний статус. Такі діти іноді перебувають у важкій життєвій ситуації, оскільки пережили розлучення батьків, смерть коханої людини або знуцання з боку однолітків, що також робить їх психологічно вразливими;

- усиновлення/удочеріння: у деяких випадках усиновлення може приховувати за собою передачу дитини від однієї людини іншій для сексуальної експлуатації;

- недосконале законодавство та корупція: у багатьох країнах не існує комплексної законодавчої бази для запобігання злочинів, проведення розслідувань, карного переслідування порушників, захисту і надання допомоги дітям у процесі реабілітації. На додаток до цього, корупція серед співробітників правоохоронних органів може виявитися значною перешкодою у боротьбі з комерційною сексуальною експлуатацією;

- поширення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ): всі діти й молоді люди, що користуються ІКТ, зіштовхуються з небезпекою. Більше того, діти, що не мають доступу до новітніх ІКТ також можуть піддаватися ризику, не усвідомлюючи того. Їх можуть фотографувати або знімати на відео, а потім скидати їх зображення у кіберпростір або рекламувати як товар.

Комерційна сексуальна експлуатація у всіх її проявах значною мірою порушує права дитини щодо можливості насолоджуватися своїм дитинством та здатність вести корисне, повноцінне й гідне життя. Комерційна сексуальна експлуатація дітей може привести до серйозних болісних наслідків у фізичному,

психологічному, духовному, моральному та соціальному розвитку дітей, що можуть потім зберігатися протягом усього життя, інколи навіть загрожуючи йому.

Зважаючи на те, що сьогодні жертвою комерційної сексуальної експлуатації може стати будь-яка дитина, важливими є профілактичні, попереджувальні та роз'яснювальні заходи для дітей і молоді, які слід проводити на усіх рівнях у закладах освіти та соціального спрямування. Ці заходи, на нашу думку, доцільно реалізовувати на наступних рівнях:

- *первинної профілактики*, що передбачає розгортання та впровадження програм статевого виховання у закладах освіти, тобто, виховання загальної сексуальної культури дітей, підлітків, юнацтва. Інформація, що надається у процесі статевої освіти для дітей різного віку повинна подаватися відповідно до віку і в тій формі, що буде зрозумілою і доступною дитині. Наприклад, з дошкільнятами можна й потрібно говорити про шляхи згоди й відмови, розповісти про «правило нижньої білизни» (пояснити, що всі ті частини тіла, які прикриває нижня білизна, інтимні й ніхто сторонній не може їх бачити й торкатися), а зі школярами варто обговорювати більш «дорослі» питання.

Однак часто такі програми потрапляють під значний опір як батьків, так і педагогічних колективів. Тому необхідними є інформаційні кампанії в ЗМІ та цілеспрямована робота з педагогічними колективами, а також з батьками щодо роз'яснення питань про комерційну сексуальну експлуатацію дітей та молоді. Так, наприклад, Рада Європи запустила у школах європейських країн кампанію «One in Five» проти сексуального насильства над дітьми [6]. Сексуальна освіта в Нідерландах починається з 4 років: дітям розповідають про повагу до іншої статі, близькість і безпеку. «У 8 років діти довідуються про гендерну ідентичність та гендерні стереотипи, а в 11 – про сексуальну орієнтацію і контроль народжуваності. Уряд країни запровадив програму сексуальної освіти, яка мотивує підлітків дотримуватись власних бажань і не відмовлятися від своєї сексуальності, у той же час, навчаючи важливості безпечного сексу, попереджаючи про можливі ризики сексуального насильства тощо» [5, с. 45].

У Німеччині сексуальна освіта є обов'язковою і починається з 4 класу. На кожну вікову групу розроблені методики і теми, які потрібно розкрити дітям, а предмет називається – уроки сексуального виховання. Програма освіти супроводжує дитину в процесі її дорослішання та охоплює різні питання, від контрацепції й безпечного сексу до ЛГБТ-відносин. У 4-му класі дітям розповідають про тіло, його функції і здоров'я, гендерні розходження, вагітність, дружбу, кохання, сексуальні потреби і сексуальне насильство. Із 7-го класу заняття мають більш практичну сторону – підлітків знайомлять із контрацепцією, методами використання і обговорюють теми статевого відносин, орієнтації, менструації, зачаття, про венеричні захворювання.

У Норвегії «на уроках сексуальної освіти розповідають про безліч речей, пов'язаних із сексуальністю й статевим дозріванням (про менструацію, як змінюються первинні й вторинні статеві ознаки в період пубертату, як правильно цілуватися, що таке секс, види комерційної сексуальної експлуатації дітей, як їх розпізнати і убезпечити себе тощо). Сексуальна освіта є обов'язковою частиною

дошкільної та шкільної програм. Крім уроків діти та підлітки обговорюють із психологами і викладачами безліч питань, особистих проблем, пов'язаних із сексуальністю» [5, с. 46].

У Швеції програма сексуальної освіти була обов'язковою з 1956 року і є такою дотепер. Під час занять дітям і підліткам розповідають про сексуальну згоду, контрацепцію, гендерну і расову дискримінацію, способи боротьби з нею, про відносини тощо. Етичні принципи шведського сексуального виховання звучать так:

- ніхто не має права ставитися до іншої людини як до засобу для самозадоволення;
- психічний тиск і фізична сила – це завжди порушення свободи особистості;
- сексуальність – це частина особистих відносин;
- сексуальна чесність відносно людини, з якою є статеві контакти – це обов'язок кожного.

Додатково до своїх програм зі статевої освіти Швеція підтримує сексуальне здоров'я підлітків мережею безкоштовних клінік, де кожен може одержати консультацію гінеколога, зробити безкоштовно аборт без згоди батьків та одержати доступ до недорогих оральних контрацептивів:

- *вторинної профілактики*, що мають бути спрямовані на «групи ризику» (на бездоглядних і безпритульних дітей та дітей з неблагополучних сімей тощо);
- *третинної профілактики*, тобто передбачають роботу з неповнолітніми, що залучені до сфери сексуального бізнесу. Можлива індивідуальна і групова робота для реабілітації неповнолітніх з метою інтеграції їх у суспільство та відновлення соціальних контактів. Необхідна організація реабілітаційних центрів для таких неповнолітніх;

- *проведення інтегративних заходів*, що передбачають можливість використання усіх вищеназваних. Даний рівень передбачає заходи, спрямовані на працівників організацій, у чий завдання входить безпосередній контроль над соціалізацією неповнолітніх. Це працівники закладів охорони здоров'я, правоохоронних органів, освіти, відомості яких про проблему комерційної сексуальної експлуатації неповнолітніх недостатні. Водночас необхідною є і зміна соціально-психологічних установок професіоналів до даної проблеми, оскільки на сьогоднішній день серед них переважає каральна установка, психологічне відторгнення представників «груп ризику» [5, с. 47].

Особливо важливою є робота з батьками, адже у КСЕД втягується певне коло дітей, які, як правило, залишаються без належної батьківської уваги. Причому мова навіть іде не про те, що дитина покинута і про неї зовсім не піклуються. Просто батьки можуть захопитися з'ясуванням своїх особистих відносин або зайняті на роботі, а проблеми сина чи доньки в цей час їх зовсім не хвилюють. У такій ситуації, якщо рідні люди не займаються дитиною є небезпека, що знайдеться інший, хто займеться нею. Так, неповнолітній може потрапити у якусь складну ситуацію. Це може відбутися навіть із простої цікавості («А що буде, якщо...»), тому що не виявилось поруч досвідченої людини, яка б пояснила, що буде, і дитина пішла з'ясовувати все сама.

У виховній роботі з учнями середньої та старшої школи слід підкреслювати, що рабство – одне з фундаментальних порушень прав людини. При цьому також слід: наводити конкретні статистичні дані зі сфери КСЕД, необхідно ілюструвати ці дані прикладами щодо дискримінації, насильства, торгівлі дітьми в країні (відео, показ фільмів, огляд матеріалів періодичної преси); крім огляду законів і постанов, що захищають дітей від КСЕД, наводити приклади щодо заходів з протидії КСЕД за кордоном; здійснювати аналіз факторів, які впливають на КСЕД в Україні і в різних регіонах планети тощо.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей існує, тому що на неї є попит. Заходи попередження і карного покарання за ці злочини важливі, але будь-які спроби подолати комерційну сексуальну експлуатацію дітей повинні брати до уваги також необхідність осуду такої поведінки, переконань і думок, які підтримують цей попит. Тому надзвичайно важливою є розробка нових технологій соціальної роботи з дітьми та молоддю, упровадження рекламно-інформаційних кампаній зі стримування та попередження КСЕД.

Існування такого явища, як КСЕД, є ганебним і недопустимим у всьому світі. КСЕД – це одна з найгірших форм дитячої праці та найсерйозніше порушення прав дитини. Проблема КСЕД вимагає постійного моніторингу і подальшого всебічного вивчення. Водночас, важливими є заходи з попередження КСЕД, які мають проводитися як на національному, так і на міжнародному рівнях. А система освіти – це той елемент, який дозволяє проводити профілактичну та попереджувальну роботу з уникнення КСЕД.

Використана література:

1. Григорьев В. КСЭД: каждый должен защитить своих детей / В. Григорьев // Социологические исследования. – 2014. – №4. – С. 15-18.
2. Гурвич И. Н. Коммерческая сексуальная эксплуатация несовершеннолетних в современном мире / Зеркало социологии: сборник статей / ред. В. В. Козловский. – СПб, 2014. - С. 412 - 443.
3. Изучение причин, влияющих на проявление насилия по отношению к ЖСБ как фактора повышенного риска инфицирования ВИЧ: Аналитический отчет / Автор. кол. И. Демченко, Н. Пивоварова, А. Плющ, О. Артюх, М. Костючок, Н. Белоносова, М. Варбан, О. Матияш Оксана; Аналитический центр «Социоконсалтинг». – К., 2015. – 127 с.
4. Малевич А. Открытые и завуалированные формы КСЭД / А. Малевич // Социология общества. – 2013. – №8. – С. 45-49.
5. Малевич А. Сексуальное образование детей: опыт развитых стран / А. Малевич // Вопросы психологии – 2011 – №9 – С. 45-49.
6. Шульгина Е. В. Сексуальное образование и возраст сексуального просвещения / Е.В. Шульгина // Социологическая наука и социальная практика. – 2015. – № 3. – С. 128-141.
7. Annual Report – 2015 // ЕКРАТ International – 97 p.
8. End Child Exploitation: Stop the Traffic – 2014 // UNICEF – 112 p.
9. <http://www.un.org.ua> – представництво ООН в Україні.

МЕЛЬНИЧУК ВИКТОРИЯ АЛЕКСЕЕВНА. *Коммерческая сексуальная эксплуатация детей: социально-педагогический аспект.*

В статье рассмотрено понятие коммерческой сексуальной эксплуатации детей. Охарактеризованы основные и взаимосвязанные между собой формы коммерческой сексуальной эксплуатации детей, среди которых детская проституция, детская порнография, торговля детьми, детский секс-туризм, ранний брак. Обоснованы факторы, приводящие к коммерческой сексуальной эксплуатации. Предложены направления работы по предотвращению и профилактике коммерческой сексуальной эксплуатации детей. Рассмотрена проблема сексуального образования и полового воспитания молодежи в учебных заведениях Дании, Швеции, Великобритании, США, Канады, Германии, Франции, Норвегии, Нидерландах. Определены уровни и формы профилактики коммерческой сексуальной эксплуатации детей среди детей и молодежи в учебных заведениях и учреждениях социальной направленности.

Ключевые слова: коммерческая сексуальная эксплуатация детей (КСЭД), ребенок, формы эксплуатации, нарушения прав ребенка, сексуальное рабство, сексуальное насилие, детская порнография, детский секс-туризм, торговля детьми, ранний брак, профилактика, уровни профилактики, сексуальное образование, гендерная идентичность, сексуальное здоровье.

MELNYCHUK VIKTORIA. *Commercial sexual exploitation of children: social and pedagogical aspects.*

The article deals with the concept of commercial sexual exploitation of children. In this article the Author highlighted the main problems in the sphere of commercial sexual exploitation of children as follows way: defined the main and interrelated forms of commercial sexual exploitation of children, including child prostitution, child pornography, child trafficking, child sex tourism, early marriage; substantiated factors that lead to commercial sexual exploitation of children; developed main directions of work on preventing and preventing commercial sexual exploitation of children; considered the problem of sexual education and sexual education of pupils in educational institutions of Denmark, Sweden, Great Britain, USA, Canada, Germany, France, Norway, the Netherlands; determined levels and forms of prevention of the phenomenon of commercial sexual exploitation of children among children and youth in educational institutions and social-oriented institutions.

Key words: commercial sexual exploitation of children (KSED), child, forms of exploitation, child rights violations, sexual slavery, sexual violence, child pornography, child sex tourism, child trafficking, early marriage, prevention, levels of prevention, sexual education, gender identity, sexual health.